

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת פינחס, תשס"ה
מספר 610מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פינחס כארכיטיפוס של קנאות – האומנם?*

דמויות מופת בתרבות, המופקעות מממשותן ההיסטורית, מעוצבות בכל דור בקווי אפיון ייחודיים לרוח התקופה ולהשקפת עולמו החד-פעמית של פרשן טקסטים או של אמן ביצירתו. הדמויות הללו מתגבשות והולכות כדמויות ארכיטיפיות, מורכבות, 'רב-שכבתיות', אולם נשמרת בהן אחדות פנימית, כשלכל רובדיהן יש מעין 'מרכז כובד' המגן עליהן מפני התפצלות. דמות ארכיטיפית עשויה לייצג על דרך ההמחשה אידאה כוללת הקיימת מאז ומעולם בתרבותו ובמסורתו של עם, והיא עשויה גם להוות דמות אלגורית; דמות ארכיטיפית עשויה גם להוות מקור סכמטי להתפתחותה של אידאה מכאן ולהבא, ויש שהאידאה והדימוי קיימים בדמות ארכיטיפית בחפיפה אורגנית, באופן שאין להפריד ביניהם, ואז עניין לנו בדמות סימבולית.

יש שהדמות הארכיטיפית מייצגת מציאות אידאלית נכספת ומבטאת את הזדהותו של הפרשן ההוגה או של האמן עמה, ויש שהיא מייצגת מציאות מוקעת ומבטאת את העמדות השליליות כלפיה. כשדמות ארכיטיפית מסוימת מעוצבת בגוונים ובאיכויות שונים ביצירות אחדות בספרות היא הופכת לדמות דינמית במערכת הספרותית הכוללת, ובתור שכזו היא מהווה אחד ממושאייה של הפרשנות הספרותית ההשוואתית.¹ דמות כזאת היא דמותו של פינחס הכוהן כפי שהיא מעוצבת בספרות חז"ל ובפרשנות המקרא. נפנה תחילה לבדיקת ההתרחשות בסיומה של פרשת בלק (כה: א-ט):

"וישב ישראל בשטים" - עם ישראל נמצא בתחנת שהייה בערבות מואב מעבר לירדן ירחו, על סף הכניסה לארץ, ברגיעה זמנית לאחר מלחמת עוג וסיחון.

"ויחל העם לזנות אל-בנות מואב" - "לזנות אל" ולא "לזנות אחרי"..."² היינו להתקרב, לנטות לעבר בנות מואב. הזנות מתפשטת, והשלב הבא הוא, כמובן, עבודה זרה. זנות זו חמורה הן מבחינה לאומית-חברתית והן מבחינה דתית, ומשמעה בקונטקסט הדתי: הזדהות מזויפת עם עולם זר.

"ויחר-אף ה' בישראל" - בדרך כלל חרון אף מתבטא בעונש. משום כך רש"י ורשב"ם על-אתר מטעימים שהחלה מגפה. לאמור: המוות משתולל במחנה, נוצר מצב חירום לאומי המחייב תגובה הולמת מידית, ואכן ניתנת פקודה להוקיעם והשופטים מתודרכים בהתאם. הפגנתו-מרדו של זמרי בן סלוא היא בלב מצב החירום; זנותם של בני העם היא לתיאבון, ואילו של זמרי היא מרד להכעיס.

'והמה בכים' - מצב של רפיון ידיים. 'הלם קרב'? הרכרוכיות אינה מוסברת בטקסט והיא מפנה דרך לסגירת פערים בידי הפרשנים. ארבעה הסברים עיקריים ניתנו לרכרוכיות זו - שלושה מהם על דרך הפשט, והאחד על דרך הדרש:

1. נתעלמה ממנו (ממשה) הלכה. בניגוד לעגל, כאן רפו ידי משה "אלא כדי שיבוא פנחס ויטול את הראוי לו" (רש"י, על-פי במדבר רבה);

* על-פי הרצאתי במרכז צימבליסטה, אוניברסיטת תל-אביב, כ"ג בטבת תשס"ה.

¹ ראה אברהם שאנן, עיונים בספרות ה"השכלה", ספרית פועלים, מרחביה 1952, עמ' 7.

² לגבי בנות מואב נאמר "לזנות אל". בשאר המקרים נאמר לרוב "לזנות אחרי", למעט ביח' טז:כו: "ותזני אל-בני מצרים שכניך", ושם: כח: "ותזני אל-בני אשור".

2. משה והשופטים בכו בגלל מרד ש"העז השמעוני הזה" (רמב"ן);
3. "הוקשה להם להרוג את קרוביהם" (חזקוני);
4. "ראו את המות בחדריהם" (שו"ת שונים).
- בשמות רבה מתוארת תמיהתו של הקב"ה, כביכול, על רכרוכיותו של משה: "משה בוכה אתה והיכן חכמתך שאמרת דבר (בזאת תדעון...) והבלעת לקורח ועכשיו אתה בוכה" (3)?
- תגובתו של פינחס מהירה: "וירא פינחס". מה ראה? גם כאן הפערים קוראים לפרשנות משלימה. ארבעה הסברים ניתנו לכך; שלושה מהם מבליטים קנאות, והאחד **מבטא היסוס**:
1. "ראה שאין אדם חש על מצוות משה" (חזקוני). משה ציווה על שופטי ישראל, ופינחס לא היה מנהיג ולא שופט.
 2. "והיה שם פינחס אמר אין כאן אדם שיהרגנו ויהרג על ידיו? איכן הם האריות גור אריה יהודה, דן גור אריה, בנימן זאב יטרף, כיון שראה פינחס שאין אדם מישראל עושה כלום, מיד עמד פינחס מתוך סנהדרין שלו ולקח את הרומח בידו" וכו'.⁴
 3. "ראה מעשה ונזכר הלכה" (רש"י).
- המדרשים, ורש"י בעקבותיהם, עוסקים בשאלה אם הורה הלכה בפני רבו, או שקיבל רשות מפורשת ממשה שאמר לו על דרך ההשאלה: "קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא" (קורא האיגרת יהא גם השליח למסרה לנמענה).⁵
4. "וירא פינחס בן אלעזר, התחיל אומר בינו לבין עצמו ומה אעשה איני יכול, שנים יכולין לאחד, שמא אחד יכול לשנים, עד שהוא נוטל עצה בינו לבין עצמו הנגף נוגף" וכו'.⁶
- התגובות למעשהו של פינחס מבטאות אי-נחת מסוימת. בתלמוד ירושלמי מצויה עמדה מסתייגת כלפי פינחס: "פנחס שלא ברצון חכמים. אמר רבי יודה בר פזי ביקשו לנדותו אילולי שקפצה עליו רוח הקודש ואמרה והיתה לו ולזרעו".⁷ בתלמוד הבבלי מובעת עמדה חריפה יותר נגד קנאותו של פנחס:
- איתמר נמי אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: הבא לימלך אין מורין לו, ולא עוד אלא שאם פירש זמרי (מן האשה) והרגו פנחס (אחר כן) נהרג עליו; נהפך זמרי והרגו לפנחס אין נהרג עליו, שהרי רודף הוא.⁸
- יש אף המדגישים את עונשו של פינחס על מעשהו: "פינחס מה הפסיד? ניטלה ממנו רוח הקודש מאתים שנה".⁹
- ברם נימה מתונה יותר נמצא בהמשך הסוגיה שם: "אמר להן (הקב"ה למלאכי השרת): הניחו לו קנאי בן קנאי הוא משיב חמה בן משיב חמה הוא".¹⁰ רש"י שם מפרש: "בן קנאי משבט לוי שקינא במעשה דינה... בן משיב חמה אהרן במעשה דקרח דכתיב... ויתן את הקטורת."
- לפנינו אפוא שילוב של שתי תכונות קוטביות: קנאות מכאן ופיוס מכאן. האם שתי התכונות הללו דבקו בקנאים שבאו אחריו? קנאות נתפסת בדרך כלל כנאמנות לאידאה מוחלטת ללא תלות בזמן ובמקום ובנסיבות, ונחרצות לפעול על-פיה; אי-נכונות לפשרות מכל סוג שהוא, ונכונות לשלם מחיר כבד. האם אכן כל קנאות כרוכה בנטילת החוק לידיים?
- פינחס מהווה אב-דגם לקנאות דתית בעתות משבר ובמצבי חירום. מתתיהו החשמונאי הולך בדרכו כנאמר בספר מקבים: "ואת איש-המלך המאלץ לזבח המית בעת ההיא ואת הבמה הרס ויקנא לתורה כאשר עשה פינחס לזמרי בן-סלוא".¹¹
- לגבי קנאותו של מתתיהו יש מעין קונצנזוס לאומי מקיר לקיר.
- שלב נוסף בהתפתחות הדגם של הקנאות הדתית הוא בהיווצרות נורמה הלכתית, שלפיה יש מצב משפטי של 'קנאים פוגעים בו'.¹² אולם בעיה מרכזית בזיהוי קנאות אמת הוא הקושי לעמוד על היושרה הפנימית של

³ שמות רבה (וילנא), פרשה לג, ד"ה ה ד"א "ויקחו".

⁴ ירושלמי סנהדרין, פרק י, הלכה ב, כח, ע"ד. השווה: פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר, פרשת בלק דף קלא ע"א, ד"ה וירא פינחס: "ראה שאין אחד מהן עומד לקנא לשם. אמר אין כאן אדם שיהרוג ויהרג" [איה (בר' מט) גור אריה יהודה. איה (שם) דן גור אריה אריה. איה (שם) בנימין זאב יטרף.]

⁵ בבלי, סנהדרין פב ע"א.

⁶ שמות רבה (וילנא), פרשה לג, ד"ה ה ד"א ויקחו.

⁷ ירושלמי סנהדרין, פרק ט, הלכה ז, כז טור ב.

⁸ בבלי, סנהדרין פב ע"א.

⁹ קהלת רבה (וילנא), פרשה י, טו.

¹⁰ בבלי, סנהדרין פב ע"ב.

¹¹ ספר מקבים א (מהדורת כהנא), ב, כה-כו. ראה: יוסי דוד, "קנאים פוגעים בו" – סיכול ההליך המשפטי או אי החלתו?, פרשת פנחס, תשס"א, משרד המשפטים, המחלקה למשפט עברי, גליון 34, עמ' 2.

¹² יוסי דוד, לעיל הערה 11.

הקנאי. איך נחשוף את הקנאי המתחזה? הרי הדברים מסורים ללב והאדם יראה לעיניים? ר' ברוך אפשטיין מחבר הפירוש 'תורה תמימה' כותב:

הא דקנאים פוגעין בבעל ארמית אין רוח חכמים נוחה מזה, והסברא בזה יש לומר דכיון דצריך לעשות זה ברוח קנאה אמיתית לכבוד ה', אם כן אי אפשר לתת רשות לכל אדם שיהיה רשאי לפגוע באיש כזה, כי מי יודע אולי הוא עושה זה באיזו פניה צדדית ואומר כי עושה ברוח קנאה ה', ובין כה הוא הורג נפש שאינו מחויב מיתה מצד הדין ממש, ... ופריך וכי פנחס עשה מעשה שהיא לא ברצון חכמים, ומשני אמנם כן, וכי באמת בקשו לנדותו על מה שעשה, אלמלא קפצה רוח הקודש ואמרה 'והיתה לו ברית כהונת עולם תחת אשר קנא וגו', וא"כ העידה רוח"ק כי היה קנאי ממש ופטרואו.¹³

העיצוב הארכיטיפי של פינחס איננו בקנאות עצמה גרידא, אלא בהשלכותיה החיוביות, הפייסניות. מדגיש זאת הנצי"ב בפירושו 'העמק דבר':

ובשביל כי טבע המעשה שעשה פינחס להרוג נפש בידו היה נותן להשאיר בלב הרגש העז גם אח"כ, אבל באשר היה לשם שמים, משום הכי באה הברכה שיהא תמיד בנחת ובמדת השלום ולא יהא זה הענין לפוקת לב.¹⁴

ישעיה ליבוביץ טוען ש"אין הקנאות לשם שמים מותרת אלא לאיש שלום, איש שלבו שלם עם אלקיו ועם האדם ... רק מי שהוא לפי טבעו איש השלום, שכוונתו להשכין שלום בעולם – רק הוא רשאי, במקרים קיצוניים, לקנא קנאה ה' ולפעול כמתחייב מזה".¹⁵

לאורך דברי הימים דמותו של פינחס היא ארכיטיפוס לא של קנאי דתי בלבד, אלא גם של מבשר גאולה. נתבונן בדוגמאות אחדות:

ויעל מלאך-ה' מן-הגלגל אל-הבכים" (שופ' ב: א) "וכי מלאך היה והלא פנחס היה ולמה קורא אותו מלאך? אלא א"ר סימון פנחס בשעה שהיתה רוח"ק שורה עליו היו פניו בוערות כלפידים.¹⁶

פינחס מזוהה ככהן שהיה בימי יפתח,¹⁷ בימי פילגש בגבעה,¹⁸ ואפילו בימי מרדכי ואסתר. חרבונא זכור לטוב מזוהה עם אליהו הנביא, ופינחס זה אליהו...¹⁹ יש בין חכמי דורנו המסבירים זאת כך: "לפי דעת חכמי הנסתרות... האומר פנחס זה אליהו שורש נשמתו של פנחס."²⁰

"הרואה פינחס בחלום פלא נעשה לו".²¹

"הנני נתן לו את בריתי שלום" (במ' כה: יב): "וְאַעֲבְדֵינִי מֵאֵל מֵאֵל לְעַלְמָא לְמַבְשָׂא גְאוּלְתָא בְּסוּף יוֹמֵיָא".²²

הזיהוי: "פינחס זה אליהו" מבטא המרת הקנאות בדאגה וברחמים לנדכאי בני ישראל ולחכמיו. מידת הדין הזמנית נתחלפה אפוא במידות החסד והרחמים שהן נצחיות.

פרופ' (אמריטוס) יהודה פרידלנדר
המחלקות לספרות עם ישראל ולספרות משווה

13 תורה תמימה, במ' כה: יג, ד"ה ובאחת. השווה: נחמה ליבוביץ, **עיונים בספר במדבר**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 321.

14 העמק דבר, במ' כה: יב, ד"ה "את בריתי שלום". השווה דבריו ב'שונ'ת משיב דבר', חלק א, סימן מד, ד"ה והנה הנוהג חסידותו. ראה גם: עמוס פריש, 'על הקנאות – בין פנחס לאליהו', **מפירות האילן על פרשת השבוע**, מאמרים מאת חוקרי אוניברסיטת בר-אילן, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 485-484.

15 'קנאות לשם שמים', בתוך: א' כשר וא' נמדר (עורכים) **מידות ורגשות**, רמת-גן תשנ"ה, עמ' 185-186. ראה עמוס פריש, לעיל, הערה 14.

16 ויקרא רבה (וילנא), פרשה א.

17 קהלת רבה (וילנה), פרשה י.

18 שופ' כ: כח: "ופינחס בן-אלעזר בן-אהרן עמד לפניו בימים ההם". ראה רד"ק שם המציין כי פינחס חי ימים רבים, "והיה אז ליציאת מצרים יותר משלוש מאות שנה".

19 זוהר, כי תשא, דף קצ ע"א.

20 **שונ'ת עטרת פז חלק ראשון**, כרך ג' אה"ע סימן ט, ד"ה ושור' [ושבתי וראיתי] ג"כ.

21 בבלי, ברכות נו ע"ב. רש"י שם מסביר: כמו שנעשה לפינחס כדאמרינן בסנהדרין (פב ע"א).

22 ואעשה אותו מלאך קיים וחי לעולם לבשר הגאולה באחרית הימים. ראה: תרגום מיוחס ליונתן בן עוזיאל, שם.